

STURM LÁSZLÓ

Lányi András: Oidipusz avagy a Természetes Ember

Liget Műhely Alapítvány, 2015

STURM LÁSZLÓ (1967) Budapest

„Egy újabb szellem kezd felküzdeni”? Lányi András megoldásjavaslatának párhuzamait nem csak az általa kiemelt filozófusoknál találjuk meg (emeljük ki közülük Charles Taylort, Lévinast, a personalista filozófia egyik atyjának számító Martint Bubert és a kötetben közvetlenül nem hivatkozott, de a felelősség fogalma miatt központi szerepű Hans Jonast). Még az én utóbbi évtizedeket tallózó esetleges bölcséleti olvasmányaim is lépten-nyomon kínálják a kapcsolódási pontokat. József Tischner lengyel katolikus gondolkodó Lányihoz hasonlóan szintén a másik emberre való nyitottságban látja az ember lényegét (a színhelyre és az időre nyitottság mellett). A színhely ráadásul az ökológiai szemléletig vezet: a föld az emberé, de a földnek megvan a maga rendje, „tiltott gyümölcse”, ezért az élet és gazdálkodás a hagyományos értékek hierarchiáján alapul. Az így felfogott művelés egyszerre ön- és közösségépítő: „A gazdálkodás együttlét. Mint gazdák építjük magunkat. És együtt mélyítjük bölcsességünket, együtt kötődünk a földhöz. A gazdálkodás alapvető gyümölcse a *hely* megszületése.”

Tallár Ferenc a pozitív (vagyis nem valamitől, hanem valamire való) szabadságból vezeti le a felelős személyiséget: „Az európai kultúránkat és gondolkodásunkat mélyen meghatározó zsidó-keresztény tradíció egyik alapvető mozzanata”: „»nem vagyunk a magunkéi«, és éppen ezért válasszal, felelősséggel tartozunk”.

Juhász László a „szenzista” és idealista önfelszámolással szemben ajánlja a „realista” bölcséletet. Az előbbi kettő „abból az ismeretelméleti kételyből indul ki, hogy az emberiség mindennapi, közös tapasztalata, amely szerint a tudaton kívüli valóság létezik, nem megbízható, és ezért a valóság a kritikus számára közvetlenül nem ismerhető meg. A valóság létét tehát be kell »bizonyítani«.” A realizmus „nem az ismeretelméleti kétely, hanem a közös emberi tapasztalat bizonyossága”, amely természetesen tisztában van azzal, hogy olykor rászorul a tudományos, technikai, közösségi és egyéb kiegészítésre, ellenőrzésre.

Lányi így ír: „A karteziánus kiindulópontból következő módszertani individualizmus eddig nem tette lehetővé, hogy az Én és a Másik (vagy

mások) közötti személyes viszonyt mint az etika alapját tematizáljuk.” Erre rímeltethető Szombath Attila (és nyilván: még mennyien!): „Az újkori filozófia helyesen látta az »én« konstruktív szerepét a megismerésben. Ugyanakkor teljesen tévesen értették meg magát ezt az »ént« – a valódi Létsztruktúra bonyolultságában is egyszerű szerkezete helyett a descartes-i dualizmus ontológiailag átgondolatlan szakadékának egyik partjára helyezve s így tárgyaitól elidegenítve azt.” „Az interperszonalitás a szellem kifejezett tartománya” – teszi hozzá Szombath.

Mit mond hát maga Lányi András, akit filmesként, szépíróként, esszé- és tanulmányíróként, közéleti tényezőként és környezetvédőként ismerhet, aki odafigyel? Ugyanazt, amit korábbi kötetekben, csak egy kicsit más oldalról, csak egy kicsit továbblépve. Az alaphelyzet: a válság. A nemzet, a társadalom, Európa, az emberiség, a természeti környezet és a személyiség egyaránt a széteséssel, a kiürüléssel, a lezülléssel és a pusztulással szembe-sül. A távlat: az okokat feltárva, a torzulásokat kiigazítva lehet remény a megújulásra, az értékek helyreállítására.

A 2009-ben megjelent *Porcelán az elefántboltban* elsősorban a krízis társadalmi-politikai vonulatait követte figyelemmel. Egyik központi meglátása: „A demokratikus jogállam tehát fokozatosan veszíti el legitimitását, hatalmát és tiszteletreméltóságát. [...] a technológiai-gazdasági rendszerek működtetéséhez fűződő uralmi érdekek túlsúlya az ésszerűségnek egy rendkívül korlátolt és öncélú felfogását juttatta uralomra: az lett az ésszerű, ami javítja a rendszer működésének a hatékonyságát.”

Jelen könyvében a szerző annak jár utána, hol siklott ki a „felfogás”, és miként zökkenhető helyre. Ám itt sem áll meg. Mint egyszerre elméleti és gyakorlati, sőt, a közéletben is otthonos szellem fölvezolja az új emberképből adódó társadalmi, intézményi változások tervezetét. (Bár azt is tudja, ez a mai rendszer logikájával vagy egy esetleges diktatúrával aligha valósítható meg. Leginkább egy katasztrófa kényszerítheti ki. És csak kis esély, de esély, hogy talán van idő és mód az észjárás lassú átalakulására.)

A válság velejárója a bevált értékek torzító kisajátítása. A műveltség helyét az adatkezelés vette át, a jósgégt-szepségét a kereslet-kínálat, a bölcsességét a szakszerűség, a szellemi teljesítményét a (kereslethez viszonyított) hatékonyság, a tudását az információ, az igazságát a működőképesség, a boldogságát az élvezet, a fejlődését a növekedés, a szabadságát a mértéktelenség. Mindez fölvet két olyan vitapontot, amelyek – egymással szoros egységben – a Lányiféle gondolatmenet továbbszövésének centrális kérdései lehetnek. Egyrészt a felvilágosodás, illetve az egész modernitás mibenlétét és értékelését. A szerző azt sugallja, hogy a fenti átalakulás eszméi „nem a felvilágosult modernitás eszméi, hanem a modern dekadenciájának bomlástermékei”. Ezek szerint a modernitás szükséges és kívánatos. A hagyomány értékeinek sallangmentesítéseként, átvezetéseként képzelhető el leginkább a kedvező megítéltetés. A hamis tekintélyekkel való leszámolás azonban átcsapott a tekintélyek teljes elvetésébe. Na de miből következik a hagyomány, az igazolt tekintély elsőbbsége? Nyilvánvaló: a közösség és a bevált életrend őrzése (ma már inkább: visszanyerése) alapvető feltétele az emberi létezésnek, minőségnek. Ám itt is kettéágazik a kérdés. Jöhet a másrészt: a közösség önmaga alapozza meg magát, vagy csak transzcendens, isteni biztosítékra alapozható? A szerző megáll az önmagát működtető közösségnél, ezzel azonban nem vágja el, bár említetlenül hagyja az esetleges transzcendenciához fűző szálakat. (Ki tudna ma ezekről hitelesen vallani? Kevesen.)

Lányi a modernitás számos kritikusával ellentétben úgy véli, „nem az ember kiváltságos szerepének túlhangsúlyozása, hanem tökéletes félreértése sodorta válságba civilizációnkat”. (Márpedig: „a bűn az önismeret hiánya.”) A félreértés két szálon fut. A Kant nevével fémjelezhető irányzat az általános emberit tette az én középpontjába, ezzel végül az egyén felszámolását, a közjó zsarnokságát segítette elő. A közjó zsarnokságától megijedt, ma hangadó neoliberális filozófiák az egyéni vágyakat, szenvedélyeket azonosítják az énnel, így a hatalom és kéjvágyat, illetve a versengést fokozzák zsarnokivá. (És az sem jelent ebből igazi kiutat, ha az emberi természet lényegének nem a versengést, hanem az altruizmust valljuk, például Kropotkinnal.)

Az egyéni indulat- és vágykielés addig látszhat viszonylag sikeresnek, amíg van mit rabolni embertől, környezettől. A kizsákmányolás azonban véges és önpusztító folyamat. Hiszen végesek az erőforrások. De

még ha nem lennének végesek, akkor sem ez lenne az emberi kiteljesedés útja. A mértéktelen pazarlás nem jólét, csak „silány kárpótlás” a normális élet hiányáért. Az igazi javak nagy része közösségi. A magára hagyott ember nem tud kiteljesedni. Ezért az embernek nem autonómiára van szüksége, hanem jóságra, segítségre, társra. Az emberi lényeg az egymás közti kapcsolatokban bontakozhat ki, a másik iránti felelősségben. A globális világban azonban ez ellen hat a büro-

rácia, a gazdasági és technikai automatizmus. A megoldás valamifajta emberléptékűség helyreállítása lenne, ha nem is kiiktatva az előzőeket, de legalább melljük zárkózva. A környezetet illetően pedig a rendszerek beláthatatlan bonyolultsága miatt „ezentúl nem a leghatékonyabb, hanem a legkíméletesebb eljárást ajánlatos előnyben részesíteni”.

Lányi fő bölcséleti tétele abból a belátásból következik, hogy nem az énbé zárt ösztönök kiszolgálása az eszmény, hanem az emberi kapcsolatok felelős, alkotó megélése. Ez az, ami igazán megérint, alakít, és általunk is alakítható. A tétel pedig így fogalmazódik meg: „amellett érvelek, hogy az erkölcs rendjének van evolúciós szerepe”. Más szóval: az etika elsődleges az ontológiához képest. Méghozzá az az etika, amely mindenekelőtt konkrét helyzetekhez kötődő dönteni tudást jelent: „az emberhez méltó vagy istennek tetsző, harmonikus rend létrehozásának igyekezete talán a művészetekkel hozza közelebbi rokonságba: az etikai értékek helyzete inkább az esztétikai szép és rútt státuszához lesz hasonlatos, mintsem a megkövetelt vagy tilalmas viselkedés jogállásához”.

Hogy jön ide a címbe emelt Oidipusz? Lányi általa példázza a „Természetes Embert”, a ma uralkodó libertariánus emberképet. Vagyis az erkölcsével a pusztá természetet kiigazítani, fejleszteni képes személyiség ellentétét. Meglepő lehet, hogy egy természetvédő nevezi így a nem kívánt típust. Ám éppen arról van szó, hogy míg az állatvilágban be van építve a szükségletkielégítésbe és a vágykielésbe önmaga kontrollja, az ember ezt a negatív visszacsatolást képes ideiglenesen kiiktatni.

„Théba trónján a Természetes Ember ül: az erősebb és esesebb jogán uralkodik a kétlábúak és a megszámlálható dolgok felett. A helyes számítás uralma legyőzi a babonát, és az embert rettegésben tartó mitikus szörnyeket megfosztja varázserejüktől. Manapság úgy mondanák: varázstalanítja a világot. Oidipusz hatalmának forrása a természet (a Szfinx) felett aratott állítólagos győzelem. [...] A Városban rend van: az absztrakt számítás és a mindenkivel

egyaránt kérlelhetetlen jóindulat kormányoz. [...] legitimitása a modern racionális uraloméhoz hasonlatos: vélt kívülállása igazolja, az a feltevés, hogy a részérdekekkel szemben közömbös, a helyi történetekben érintetlen.” Aki azonban így oldja meg a világ rejtélyét, „annak kijár a méltó jutalom: szülőanyjával hálhat, és a fejére teheti legyilkolt apjának koronáját”. Oidipusz választásával a szerző a mítosz, a kultúra, a történelem, valamint az irodalmi hagyomány eszméltető távlatába állítja a különben gyakran bénítóan mainak látszó kérdéseket.

Szophoklész drámája szerint a mitikus kor számára volt kiút a Természetes Ember zsákutcájából: az erkölcs fölfedezése és vállalása. Oidipusz tudatlansága miatt büntelennek nyilváníthatná magát. Ő azonban magára veszi az etikai megmértetést és a vele járó bűnhődést, így saját és közössége létét új távlatba helyezi. Szörnyűségeket él át, de megbékélve hal meg. A különböző erkölcsi felfogások összefonása nagy próbatétel lesz az utódoknak (lásd az *Antigonét*), a döntő lépést azonban elvállalta ő, átlépte az erkölcs nélküli és az erkölcsi határát.

UDVARDY ZOLTÁN

Hétfvári Andrea: A kert retorikája

Cédrus Mvészeti Alapítvány – Napkút, 2015

Kezdetben vala a Kert. Az Íráshoz hasonlóan egy időn túli Kertet választ szonettek tartalmazó, a Napkút Kiadónál megjelent kötetének témájául Hétfvári Andrea. A negyven évet – a költő negyven évét – körüljáró negyven szonett úgy kapcsolódik a versgyűjteményhez, mint a címlapon díszelgő pitypang virágai a növény szárának végpontjához. Szabályos alakban, könnyed szerkesztéssel, megtartva a formát.

Mint a pitypang gömb alakú fején a kapaszkodó pihéknek, e költeményeknek sincs markáns szerkesztésük, szerkezetük. Csupán formájuk tartja egyben őket. Ha olvassuk, egy-egy újabb vers szabadul el, kezd meg légi útját. A szerző ötletes felvételeivel gazdagított könyvecske címlapján láthatjuk a pitypangról készített fotót. A kötet belső képanyagát lapozgatva is felbukkannak a hasonló tematikájú felvételek: madártoll lebeg, felhő száll a fotókon. A repülés, a lebegés élménye a versek visszatérő motívuma: „Madárnak rak majd össze vagy a szélbe / hajít magokkal együtt s repülök” (*Üzenet*).

A Kert körülzártságában, falaival és belső világgával eleve magában hordja az enigmákat, a titokzatosságot. Hétfvári kertje pedig tele van ilyen rejtélyekkel. Ezek a versek – bár olvasatuk egyszerű, ritmusuk könnyed – néha nehezen adják meg magukat. Kulcsaikat megtalálva viszont meghökkentő világokba vezetnek.

A legkönnyebb számomra talán a legelső, ráadásul szívemnek kedves utalás volt, a fénylő laboda. Jeszenyin *Bokraink közt* című költeménye („Bokraink közt már az ősz barangol / kóro lett a fénylő laboda”) a kötetbeli kert hangulatába illő természeti képpel indul. Kevéssé volt ismert előttem a szer-

ző nagyapja, Dombay János munkássága, ám a reveláció erejével hatott, hogy a kötetben is megidézett, tekintélyes régész nevét egy tó is viseli.

Corradini szobra, a *Fátyolozott igazság* – mint egy másik szonett témája – még inkább feladja a lelkét. Az allegorikus nőalakot a rokokó nyugtalanságának megfelelő, izgatottan fodrozódó fátyol fedi. Ez az arcát is eltakarja, mint az igazságét is oly sokszor az egymásnak ellentmondó események vagy akár a tudatos manipuláció. Corradini emberfeletti teljesítménye, hogy áttetszővé tette az egyik legszilárdabb anyagot, a márványt. Hétfvári kissé „nyugatos” felütéssel, a rá jellemző, meglepetésekre képes fordulattal úgy látja, itt magát a halált rejti a megfaragott kő. Itt az utolsó szónak, ami a halál, különös jelentést ad a vers „nulladik” szava, a címe – az, hogy *Sugárzik*.

Megoldhatatlan volt viszont számomra a „Chapel of Nass”, a megválaszolhatatlan okból angol néven emlegetett portugáliai kápolna föllelése. Vajon miért emlegetnék angolul saját templomukat a portugálok? Valószínűleg az angolul Chapel of Nossa Senhora da Lapaként megnevezhető (portugálul: Santuário de Nossa Senhora da Lapa) kápolna lehet, ez valóban Portugália északi részén, Quintelában található, de efféle felületességet Márainak is elnéztünk legendás *Naplójában*.

Fontosabb ennél a kötetbeli kert összessége – mit mondanak ezek a képek, a fotók és versek, mi történik ebben a kissé hideg és kiszáradt világban? (Nem véletlen az utalás: *Kóro* lett a fényes laboda.) Az enyhe képzavartól eltekintve (a szél nemigen formálja kívülről, belülről még úgy sem a száraz bambuszt) izgalmas az *Ihlet* című versben rejlő me-